

ERNEST MANDEL:

A SZOCIALIZMUS A XXI. SZÁZAD KÜSZÖBÉN

1. Mi a szocializmus?

A szocializmus a marxi és engelsi hagyomány szerint a társult termelők társadalmát jelöli – a kommunista társadalom első, alacsonyabb szintű fázisát –, melyet a termelőeszközök közös tulajdonba vétele, a szükségletek kielégítése érdekében történő tervgazdálkodás /áru helyett egyszerű használati érték előállítás/ jellemez. Osztályok és állam, vagyis a polgárok tömegeitől adminisztrálás, igazgatás és önkéntes döntéshozatal céljából elkülönülő apparátus vagy szervek nélküli társadalomról van szó.

Csak a termelők és polgárok /tehát fogyasztók/ önigazgatásán alapuló társadalom lehet ilyen, amely ura és irányítója sorsának, megszabadult a piac törvényének /az értéktörvénynek/ önkényétől, valamint a zsarnok hatalmak és államapparátusok uralmától. Szabadon és tudatosan dönt anyagi eszközeinek és a társadalmi tevékenységek folytatásához rendelkezésre álló időnek a felhasználásáról – a rendezett és indokolt javaslatok közül történő választással. Ezért a társadalomnak nem egyetlen párt v. „távirányításra” szolgáló rendszer hegemoniájára, hanem politikai pluralizmusra van szüksége – a kifejezés mélyebb, a nemzeti /és nemzetközi/ prioritás oksági alternatíváinak értelmében. Ez semmiképpen nem zárja ki a regionális és helyi városnegyedek, gazdasági ágazatok vagy társadalmi tevékenységek szintjén kialakuló decentralizáció számos mechanizmusát, melyek kereteiben a bázis demokratikus szervei kinyilváníthatják döntéseiket.

Az ilyen szocialista társadalom kiépítését nemzeti téren a társadalmi-politikai erők nemzetközi szintű viszonyainak egyenlőtlen fejlődését szem előtt tartva kezdődhet meg. Teljességében ezt azonban csak világméretben, ti. a világ vezető országainak bevonásával lehet megvalósítani.

Az ekképpen meghatározott szocializmus nem földi paradicsom, ezeréves álmok beteljesülése, sem az egyén és társadalom, vagy társadalom és természet közötti tökéletes összhang megteremtése. Nem a „történelem vége”, vagy az emberi létet determináló ellentmondások felszámolása. A szocializmus hívei sokkal szerényebb cél elérésére törekednek: felszámolni az elmúlt századok és korunk hat-hét leg súlyosabb ellentmondását, amelyek a

múltban és jelenben egyaránt az emberiség tömeges szenvedésének forrását képezték, ill. képezik: az embernek ember által való kizsákmányolása és leigázása; a háború és tömeges erőszak; az éhínség, egyenlőtlenség és a társadalom bizonyos rétegeinek ínsége az alapvető szükségletek kielégítése terén; a nők, néhány „alacsonyrendűnek” tartott etnikai csoport vagy emberfaj, valamint a nemzeti és vallási kisebbségek stb. intézményesített és következetes diszkriminálása, gazdasági és ökológiai válságok.

Az említett ellentmondások megszüntetésével az emberiség drámája nem ér véget. Tényekkel bizonyíthatnánk, hogy csak akkor kezdődik. Az emberiségnek a múltban és a mai napig átélt drámája valóban embertelen és ősi. Bárhogyan volt is, a végső tét megérdemli, hogy teljes nagyságában szemléljük. Ez csak egyike az alternatívák sokaságának, melyekkel az emberiségnek szembe kell néznie. Mi szocialisták, meg vagyunk róla győződve, hogy az említett hat-hét ellentmondás feloldása mind az érte küzdő faj, mind az egyének szempontjából hatalmas ugrást jelentene a fejlődés és felszabadítás útján, amely jelentőségét tekintve a kannibalizmus vagy a rabszolgaság megszüntetésével azonos. Meggyőződésünk, hogy ez a haladás csak a magántulajdon, az áru és a pénz elhalásával lehetséges, mert ezek alkotják a társadalmi osztályok és az állam elhalásának alapját. Ezen elhalás, ti. egy szocialista világföderáció létrejötte nélkül az időszerű status quo nem tartható fenn. A fékevesztett versengés és egyre kegyetlenebb összetűzések az emberi civilizáció felbomlásának, az emberiség eltűnésének veszélyét rejtik magukban – ez napról napra nyilvánvalóbb.

2. A szocializmus nélkülözhetetlen

A szocializmus a korábban meghatározott értelemben nélkülözhetetlen, mert ellenkező esetben az emberiség óhatatlanul katasztrófa felé sodródik. A szocializmus nélkülözhetetlenségében való kétkedés az emberiség önmegsemmisítő képességének alulbecsülését rejtje magában, melyet a válságban levő polgári társadalom akkumulál. Ez az alábecsülés egészen közel áll a felelőtlenséghez.

A legkirívóbb önmegsemmisítő irányzatok /nukleáris, biológiai és vegyi/ harceszközökkel való fegyverkezési verseny és az ökológiai egyensúlyt fenyegető veszély képében jelentkeznek. Teljesen felesleges az emberi élet Földről való eltűnésének kockázatáról tanúskodó számtalan tudományos forrás felsorolásába bocsátkoznunk,

amelyek a világviszonylatban is rendkívül gyorsan terjedő tendenciák meglétét bizonyítják. Többé a dilemma nem: szocializmus vagy barbárság. Korunk nagy dilemmája: szocializmus vagy pusztulás.

Ennél valamivel enyhébb a „harmadik világ” elszegényedésének, a legelmaradottabb területeken pusztító éhínségnek, valamint az imperialista metropoliszokban élő lakosság jelentős része marginális vagy félmarginális rétegekre való tömeges lezülésének fenyegető kockázata. Ha elfogadjuk reális hipotézisnek az 1985-1987. évi időszakra az imperialista országok tényleges munkanélkülieinek számát 40 millióra becsülő adatot, akkor ez a szám a munkanélküliek családtagjaival, a részben munkanélküliek családtagjaival, „a munka piacáról kiűzött” nőekkel és erre a piacra sohasem került fiatalokkal együtt az ún. „gazdag” országok százmillió lakosát teszi ki, akiket már most anyagi, intellektuális és erkölcsi nyomor sújt. Pedig a válságnak ez csak az első szakasza, amely még el sem érte csúcspontját. A duális társadalom létrehozásának burzsoá projektuma az említett szám megkétszerezéséhez vagy megháromszorozódásához vezethet.

El kell vetni azt az illúziót, mely szerint ezek az irányzatok csak embrionálisak, s hogy vészjósló következményeik megakadályozhatók az elviselhetőség küszöbén, lehetővé téve az anyagi civilizáció és az emberi kultúra állandóságát, a társadalom szerkezetének gyökeres megváltoztatása nélkül. Ennek éppen az ellenkezője igaz. A korábban leírt irányzatok romboló következményei egyre halmozódnak: ma pl. elmélkedhetünk az ökológiai krízis következményeinek az aktuális gazdasági válságra gyakorolt hatásáról – holnap ennek az ára már jóval nagyobb lesz.

Az az illúzió, hogy a dolgok ilyen állása túlzottan katasztrofális törések nélkül, hosszabb ideig fenntartható, a kapitalista rendszer állítólagos korlátlan alkalmazkodóképességéről, az árugazdálkodás látszólag kiváló rugalmasságáról és az „önszabályozó mechanizmus” ún. mindenhatóságáról szóló hipotézisen alapul, melyet a XX. század folyamán állandóan igazolni igyekeztek. Létezését pedig az a tény támasztja alá, hogy a válságok, háborúk, mindenféle katasztrófák nem vették át a „business as usual” – „az üzlet nyitva” - típusú folyamatos rutintevékenységet helyét, csak időnként megszakították. Vaknak kell lenni, ti. bűnösnek századunk történelmének abszolút felületes áttekintésében, hogy ne vegyük észre: az egyensúly időszakos megbomlásának terjedelme és jelentősége évtizedről évtizedre fokozódik.

Az első világháború tízmillió életet követelt. A második ára: 80 millió halott. Mi történne a harmadikban?... Az első és második világháború között húsz „helyi háborúra” került sor. A második világháborútól napjainkig már vagy ötvenet éltünk meg, számuk évről évre, hónapról hónapra gyarapszik.

A két világháború között Ázsiában és Afrikában mintegy 30 millió ember halt éhen. Az 1940. évvel kezdődő időszakban e szám a tízszeresére vagy még ennél is többre növekedett. Etiópia tragédiája tanúsítja, hogy ezen a téren csak most kezdődnek az igazi katasztrófák. A két háború között az éhínség gyötrelmes szenvedése húsz országra terjedt ki fokozatosan; manapság már endémia-szerű – ha nem intézményesített – legalábbis hatvan-hetven vagy még több országban. Az egyetlen „fényes” pont: 1945-től napjainkig nem jött létre újabb Auschwitz vagy Hiroshima. De ki merné szavatolni, hogy ez az állítás húsz év múlva is érvényes lesz?

Századunk első felében a sivatagok terjeszkedése, a folyók és a légkör életveszélyes szennyeződése csak földgömbünk néhány vidékén előforduló, marginális jelenség volt. Ma döbbenetes hirtelenséggel ébredünk tudatára, hogy nemcsak a saheli és amazonasi katasztrófa tanúi lehetünk, hanem az NSZK-beli erdők több mint fele váratlan kipusztulásának is.

Amennyire felelőtlen a viharfelhőként tornyosuló veszélyek lebecsülése, annyira képtelen az a következtetés, hogy túlságosan késő bármit is tenni, a katasztrófa már bekövetkezett; vagy más változatban: az emberiség vesztébe rohanása ma már megakadályozhatatlan folyamat. Ez a borúlátó felfogás csak a félelem és csalódottság, a leszerelési lidércnyomás és elbátortalanodás racionalizálódásának jele. Érvként azonban nem tud felmutatni egyetlen tudományos bizonyítékot sem, és sokban az értelem szándékos elvetésére emlékeztet.

Az ilyen reakció még az élet és az érzelmek szempontjából is esztelen. Ha a családi házban tűz ütött ki, és a számunkra kedves lényeket veszély fenyegeti, egyetlen férfi vagy nő – aki megérdemelten viseli ezt a nevet – sem fogja kijelenteni: „Ne tegyünk semmit a megmentésükért.” Azoknak, akik tűzvészkor megelégszenek a bölcselkedéssel, hogy érdemes-e egyáltalán oltani, amikor már holnap újból kiüthet, méghozzá az előzőnél sokkal szörnyűbb tűz – nincs nagy lehetőségük a túlélésre.

A Földünkön élő fajokat a létfenntartás ösztöne, az élethez való ragaszkodás jellemzi. Ez az emberi nem alapvető jellegzetessége is. Ezért fognak a katasztrófa

megakadályozása, a tűz eloltása érdekében tett erőfeszítések – ameddig még van rá lehetőség és idő – a végén mindig felülkerekedni. Ezért folytatódik a szocializmusért vívott küzdelem is. Az emberi nem jövőjével kapcsolatos kishitű fatalizmus ellenére nagy lehetőség van a végső győzelemre.

Az emberiség visszafordíthatatlan szakadék felé sodródásáról szóló tézis mögött az Apokalipszis-veszély okaira vonatkozó hamis diagnózis rejtőzik. Fajunk önmegsemmisítési tendenciái nem az „örökölt tőkéből”, valami „veleszületett fogyatékoságból” erednek. A fenyegető katasztrófák nem az értelem túltengéséből, hanem az értelem hiányából, nem a mértéken felüli, hanem az elégtelen tudományból, nem elenyésző ösztönszerű reakciókból, hanem a túlzott ösztönszerűségből és minimális tudatosságból erednek.

Ha a korszerű technológia okozott is katasztrófákat, erre csak azért került sor, mert bizonyos másodlagos termékei ismeretlenek maradtak. A tudás határainak kiszélesítése és a természettudományok lendületes fejlődésének biztosítása növeli a katasztrófák elkerülésének lehetőségét, ezért semmiképpen sem szabad korlátozni őket.

A probléma lényege azonban másban rejlik. A természettudományok előretörését, az ember természet feletti győzelmének magasabb fokát az emberiségnek saját „második természete”, ti. társadalmi környezete, sajátos társadalmi struktúráinak fejlődése és társadalmi magatartásának meghatározása feletti uralom szinte teljes mértékű elmaradása követte – ez volt az ésszerűtlen fejlődés ára. Ebben rejlik a fenyegető katasztrófák valódi forrása.

A marxizmus egyik nagy vívmánya, amelyet újabban a nem-marxista tudósok is egyetemesen kezdenek elfogadni, a technológia és tudomány társadalmi meghatározottságának hangsúlyozása. A technológia és a tudomány története természetesen saját logikáját követi. Megvannak sajátos, alapvető követelményei – a „társult” tudományágak követelményeivel gyakran szoros kölcsönhatásban levő – minden egyes diszciplínára vonatkozóan. Legjelentősebb fordulópontjai azonban az összesített társadalmi logikát tükrözik, újabb kísérletekből, értelmi szerkezetekből keletkeznek, amelyek a maguk részéről speciális társadalmi szükségleteknek és értékeknek felelnek meg.

Ilyen értelemben a háborút előkészítő versengés nem a kvantumfizika automatikus terméke. Az óceánok szennyezettsége sem a szerves kémia terén elért fejlődés elkerülhetetlen eredménye. A sivatagok terjeszkedése nem a mezőgazdasági munka produktivitását

növelni képes erőfeszítések áldatlan eredménye. A felsorolt kockázatok és kudarcok a tőke önkényuralmának alárendelt technika és tudomány fejlődéséből erednek. Az üzemtől üzemig elszámolt és beszédett profit – s ezáltal a versenyképesség és tőkefelhalmozás kíméletlen imperativusának – dominanciája alá került kutatás eredményei, amely szem elől veszíti a munkaerőre, a társadalom egészére vagy az ökológiai egyensúlyra gyakorolt hatás tartós következményeit.

Háborúhoz és krízishez a rövidtávú felaprózott érdekek értelmében történő, teljes és tartós következményeitől független beruházási határozatok vezetnek. Ebben, nem pedig másban keresendő a forrása mindazon részleges ésszerűség és teljes irracionáltság egyre robbanékonyabb keverékének, amely a burzsoá társadalom fejlődési tendenciáinak összességét jellemzi.

Így érkeztünk a probléma lényegéhez. A szocializmus nélkülözhetetlen, mivel a burzsoá társadalom logikája, a magántulajdon és árugazdálkodás, az egyéni gazdagodás iránti sóvárgás logikája, de nem mindenekelőtt e logika által az egyéni és a társadalmi magatartás valamennyi terén serkentett univerzális versengés mechanizmusai diktálják a katasztrófa felé vezető pokoli ütemet. Beruházni bármikor, bármilyen módon, még a 700 milliárd dolláros adósság és a munkanélküliek /a városokban és a harmadik világban együttvéve/ több száz millióra rúgó száma ellenére is. Előállítani bármit – akár természeti források megsemmisítésének árán. A készülő nukleáris bombák a Föld minden élőlényét tízszer, hússzor, negyvenszer képesek megsemmisíteni.

Ezt a dinamizmust a mai körülmények között egyre nehezebb és nehezebb ellenőrizni – akár tisztán a kapitalista világról, akár a „két lágerre” osztott világról van szó. Mindezt csak a világszocializmus győzelmével lehet ostromzár alá venni, megállítani. Nélkülözhetetlen szükségletté, élet vagy halál kérdésévé vált az emberiség részére, hogy anyagi léte szervezési módjának ura, gazdasági, társadalmi és politikai életének irányítója legyen. Ez a kérdés hasonló fontosságú, mint a természet erőinek megzabolázása: amilyen mértékben elmarad az első kérdés feltevése, úgy válik a második a halál forrásává. Amilyen mértékben érvényesül az első kérdés, annak arányában fog a második ellenőrzés alá kerülni és e bolygó lakossága óriási többségének életét és boldogságát szolgálni.

Semmiféle tisztán mechanikus erő, „sorsdöntő fogaskerék” nem akadályozhatja meg a világ 750 millió társult termelőjét annak – egyik napról a másikra való – eldöntésében, hogy mindörökké megszüntessék minden

nukleáris, biológiai és vegyi harci eszköz vagy akár minden nehézfegyverzet előállítását, hogy azonnal megsemmisítsék a fegyverek összes fellelhető tartalékát, és hogy ezen határozatok tiszteletben tartásának biztosítására ellenőrző és korlátozó mechanizmusokat létesítsenek. Ehhez elegendő, hogy urai legyenek saját gyáraiknak, és közösen igazgassák őket. Nem létezik olyan objektív gazdasági törvényszerűség, olyan „vaskemény fatalitás”, amely meggátolná a 750 millió, társult termelővé szerveződött bérmunkást, hogy minden termelő részére azonos feltételekkel felosszák az észszerű szükségleteket kielégítő javak előállítására és szolgáltatások nyújtásához szükséges teljes munkaóra-mennyiséget, s azonnal 25 vagy 20 órás munkahetet vezessenek be – ahelyett, hogy az emberiséget két csoportba: heti 48 vagy 56 órát robotoló férfiakra és nőkre, ill. semmilyen társadalmilag elismert munkát nem végző, esetleg marginálisan egyre nyomorultabb bérért dolgozó férfiakra és nőkre osszák.

Alkalmasak vagy alkalmatlanok-e a döntéshozatalra – ezt a férfiaknak és nőknek kell bizonyítaniuk. Semmiféle akaratuktól független „automatizmus” nem akadályozhatja meg őket abban, hogy az értelem és az emberi szolidaritás útját válasszák. Az óriási többség érdeke megköveteli, hogy inkább a szocialista megoldást kövessék, veszélyes katasztrófákban való erőltetett részvétel helyett.

3. A szocializmus lehetséges

A saját sorsukat irányító társult termelő öngazgatású társadalma mindenképp azért lehetséges, mert a termelőerők elért fejlődési foka anyagi előfeltételeket teremt a hiány és az árugazdálkodás elhalásához világviszonylatban. Ez természetesen az anyagi eszközök radikális újrafelosztását követeli meg, amellyel kiküszöbölnék szakszerűtlen igénybevételüket, illetve, célszerűtlen és tékozló felhasználásukat (fegyvergyártás, az egészségre ártalmas termékek előállítása, stb.). A beruházások újrafelosztása is szükségszerű: elsőbbséget – nem önkényes és technokrata diktátumok alapján, hanem a termelők és fogyasztók által demokratikusan megszabott előnyök szerint – az alapvető szükségletek kielégítése kap majd.

Meggyőződésünk, hogy a jelenleg rendelkezésre álló anyagiak lehetővé teszik e problémáknak elfogadhatóan rövid időn belüli megoldását, és nincs ok annak feltételezésére, hogy az ínség világviszonylatban elkerülhetetlen, különösen amikor az alapvető igényeket kielégítő javakról és szolgáltatásokról van szó

(élelmiszer, ruházat. az alapvető kényelmet biztosító lakás, művelődés és szabadidő, személyszállítás). A piacra termelés elhalása nem utópia. Lehetséges ugyanis e bolygó valamennyi lakója számára – az ökológiai egyensúly megsemmisítése nélkül – elegendő élelmiszert biztosítani, az egész bolygó szintjén ellenőrzött demográfiai gyarapodás arányában, amely jelenleg már elérte azt a pontot, ahonnan kontrollálása lehetséges. Ami pedig az energiaforrások vagy bányakincsek sorsdöntő kimerülésétől való félelmet illeti, elmondhatjuk, ez manapság még alaptalan – erről tanúskodnak a rendelkezésünkre álló tudományos adatok.

Az éhínség és szegénység felszámolásához szükséges nettó eszközök és termékek világméretű újrafelosztása semmi esetre sem jelentheti az északi félgömbön élő termelők átlagos életszínvonalának elkerülhetetlen csökkenését. Ez a napjainkban értelmetlenül elherdált pénz felhasználásával oldható meg: ezek ugyanis semmilyen mértékben nem járulnak hozzá az említett életszínvonal fenntartásához. Két adat is elegendő annak bizonyítására, hogy e célra az emberiség milyen hatalmas tartalékokkal rendelkezik.

A katonai kiadások összege világviszonylatban könnyedén eléri, sőt meg is haladja az évi 700 milliárd dollárt. Az imperialista hatalmak és a tőlük függő, részben iparosított országok kihasználatlan ipari és mezőgazdasági kapacitásai – összesítve, az utóbbi tíz év átlagában – 20 %-ot tesznek ki: az elébb említett kiadás kétszeresét. A Szovjetunióban és Kelet-Európában, a folyamatos termelésben kihasználatlan munkaórákat – ti. amelyek alatt a meglévő felszerelés és a bérmunkások semmit sem gyártanak – a legalacsonyabb százalékban kell meghatározni, mivel a nyolcórás munkanap tekinthető „normálisnak”. (Andropov egyszer megemlítette, hogy az ipar összesített munkaidejének mintegy 33 %-a kihasználatlan.) E számok összeadása lehetővé teszi, hogy betekintést nyerjünk, mi érhető el ma az emberiség létszükségleteinek kielégítése terén – nem feledkezve meg a jelen ismereteink alapján felújíthatatlannak minősített természetes források kihasználásának számbavételekor kötelező óvatosságról.

A piacra termelés elhalása nyilvánvalóan nem olyan folyamat, amely máról holnapra, bármilyen kormány rendeletére bekövetkezhet, még ha a többség demokratikusan verifikált, szabad, pluralista választásokon döntene is mellette. A társult termelők, saját termelőeszközeik urai, a legnagyobb mértékben érdekeltek abban, hogy produktív erőfeszítéseikkel maximálisan takarékoskodjanak. Ezen érdekek

összefonódása a nem alapszükségletek kielégítését célzó termelési érdekeltséggel olyan társadalmi-gazdasági feszültségeket idézne elő, amelyek optimális (nem pedig egyedül lehetséges) megoldása a piac és pénz szektorának további létezését követeli meg, de kizárólagosan a „fölösleges” terén – párhuzamosan azzal a piac és pénz nélküli szektorral, amelyben a szükségletek kielégítését szolgáló elosztás elvét alkalmazzák. E két szektor együttélése olyan tény, amely nem teszi lehetővé, hogy napjaink ily módon szervezett – kapitalista vagy ún. szocialista – gazdaságából közvetlenül „ugorhassunk” át a Marx és Engels által leírt valódi szocialista gazdaságba. Közéjük egy átmeneti időszak ékelődik, amely az ún. szocialista országokban már megkezdődött, de még messze van a befejezéstől.

Az átmeneti időszak történelmi logikája megköveteli, hogy mind az árutermelésnek, mind a társadalmi többletterméknek a termelők többségének szabad, demokratikus módon kinyilvánított akarataival ellentétes mindennemű meghatározása és elosztása fokozatosan elhaljon. A dolog lényege ugyanakkor abban is rejlik, hogy biztosítani kell a társadalomnak igazgatókra és igazgatottakra való felosztásán alapuló társadalmi egyenlőtlenség és mindennemű anyagi feltétel elhalását (ezek az anyagi feltételek többek között a munkanap hosszúságára valamint az információkhoz és az ismeretekhez való hozzáférhetőség formáira vonatkoznak, mert ezek csak a társadalom egy része számára teszik lehetővé, hogy igazgasson, amíg másik részt a folyó termeléshez kötik). Ily módon az árutermelés megszűnése nemcsak összefügg, hanem szoros kapcsolatban áll a társadalmi osztályok és állam elhalásával.

A harmadik forradalom, a technológiai forradalom, fő irányai – amelynek manapság éljük progresszív „vulgarizációs” általánosítási szakaszát – csak fokozzák az említett gyökeres változásokhoz szükséges anyagi lehetőséget. A félautomatizálásnak a robotok alkalmazására és teljes mértékű automatizálásra irányuló gyorsütemű fejlődése, a munkanapnak fél munkanapra való csökkentése semmiféleképpen sem azonos a teljes anyagi termelés csökkentésével. A mikroelektronika napjainkban a minden információhoz és ismeretekhez való legdemokratikusabb hozzáférhetőséget biztosítja bolygónk minden lakosa számára. Ez műszakilag lehetséges, és viszonylag könnyen elérhető. A felmerülő nehézség nem műszaki, hanem politikai és társadalmi jellegű: milyen módon biztosítható, hogy a korszerű technika korlátlan lehetőségei ne újabb katasztrófákat idézzenek elő, ne újabb visszaéléseket vonjanak magukkal, ne újabb

kedvezményeket tegyenek lehetővé egyesek számára, és ne a kiváltságosok monopóliumát segítsék elő. A válasz kizárólag a következő lehet: csakis oly módon, hogy ezeket a demokratikus ellenőrzés végzésére és a hatalom gyakorlására kollektívan megszervezett termelők/fogyasztók tömege veszi kezébe.

Mi valójában a gazdaság piac nélküli és piaci ágazata közötti sajátságos összetételről beszélünk, amelyben az első az utóbbinak a mellőzésére, kizorítására törekszik. Nem valamiféle doktriner tudományos elméleten alapuló vélemény ez (hiszen Marx és Engels számára a teljes mértékben létrehozott szocializmus az árutermelés mellőzését jelentette). Nemcsak a gazdasági, hanem mindenekelőtt a piaci termelés társadalmi és pszichológiai következményeinek marxista elemzéséből eredő elkerülhetetlen következtetésekről van szó.

A történelmi tapasztalatok ismeretében – ideértve az úgynevezett szocialista országok tapasztalatait is – vitathatatlan, hogy az árugazdálkodás túlhaladása – a jelentéktelen szinten állónak a kivételével – óhatatlanul a versenyképességnek a fogyasztásra és cserére szolgáló anyagi eszközök (és néhány termelőeszköz) biztosítása céljából való túlhaladását, valamint az egyéni kisajátítás és az egyéni gazdagodás irányvételén való túljutást, következésképp pedig azon társadalmi-gazdasági akcióra irányuló serkentés túlhaladását is jelenti, amelyeken e magatartásformák alapulnak.

Az effajta cselekvés ösztönzői még véletlenül sem az emberiség veleszületett jellemzői, hiszen évezredekig nem voltak meg az emberi magatartásban. Röviddel ezelőtt még a falusi házközösségek és törzsközösségek számottevő részében sem fordultak elő, amelyekben azelőtt az emberiség nagy többsége élt. Amint azonban az árutermelés bővülni kezd (vagy ami ugyanarra vezethető vissza, ha megszűnése csak a társadalmi-gazdasági tevékenység egy részére vonatkozatható), a vele kapcsolatos általánosítás mindennemű „szocialista propagandát”, mindenfajta „nevelést”, minden „totalitárius tudománytalanságot” mellőz. Mint ahogy a Szovjetunióban történt, ahol a népi bölcsesség a sztálini terror legvéresebb korszakára tolvajnyelven a „blat”, vagyis „erősebb Sztálinnál” kifejezést proklamálta.

A szocializmus véglegesen megállapított új társadalmi rendszerré alakul, olyan rendszerré, amely önmagát minden külső korlát ellenére – ideértve az állami megszorítást is – automatikusan újjáteremti akkor,

amikor az összes munkás/fogyasztó együttműködésre és szolidaritásra való serkentése – amely az előző társadalomban hegemonsztikus ugyan, jóllehet alacsonyabb szinten, de amelynek ma fokozatosan az egész emberiségre ki kell terjednie – általában véve helyettesíti és felcseréli az egyéni gazdagodás szűk körű motivációját. Az utóbbinak az előzővel való helyettesítése nem utópia, mivel mindkettőnek antropológiai gyökerei vannak. A hiányok és a nélkülözés, valamint ebből eredően a létért folytatott küzdelem – *struggle for life* – teremti meg az említett cseréhez szükséges anyagi alapot.

Az e csere szempontjából nélkülözhetetlen társadalmi környezetváltoztatás és pszichológiai forradalom azonban a termelőerők gyorsított fejlesztésénél, az anyagi gazdagodás és jólét egyszerű „implóziójánál” többet igényel. A termelési viszonyok és a csereviszonyok forradalmát követeli meg, hogy a termelők és fogyasztók tömegeinek együttműködése és szolidaritása a teljes gazdasági tevékenység mozgatóerejévé alakulhasson át. Ennek pedig az anyagi és társadalmi előjogok eltűnésével együtt éreztetnie kell hatását minden férfi és nő mindennapi életében. Mindez azonban megvalósíthatatlan a piaci termelés és az ezen alapuló versengés megszűnése, illetve elhalása nélkül. Nincs szándékunkban leírni az elhalási folyamat valamennyi szakaszát, amely holnap a kapitalizmus általános legyőzéséből és az úgynevezett szocialista országok társadalmi fejlődésének elért szintjéből fog eredni. Még csak fel sem vetjük azt a kérdést, vannak-e ilyen „univerzális” szakaszok, s hogy nem volna-e jobb, jelenlegi ismereteink birtokában megelégednünk a demokratikus és öngazgatási szervezés fő nehézségeinek pragmatikus elemzésével és megoldásával, keletkezésük időrendje szerint, vagyis úgy, ahogy fokozatosan a szocialista forradalom valódi folyamataiból és ezen forradalmakat befeketítő bürokratikus megnyilvánulásokból erednek. A problémákat a legátfogóbb formájában a történelem szintjén szándékozzuk felvetni, szem előtt tartva a szocializmus problémájával kapcsolatos – véleményünk szerint – döntő jelentőségét.

4. Mely társadalmi-politikai erők teremthetnek szocializmust?

A hagyományos szocializmus azon tézisen alapul, hogy az osztály nélküli társadalom hatalomra kerülése nem lehet egyszerű Aufklärung – az „értelem”, a „tudomány”,

az „emancipálódás utáni sóvárgás” vagy az emberek nagy többsége számára például az etikai jólét elérésére irányuló, a nemes motivációk által vezérelt nevelés és propaganda eredménye, s hogy ezek a motivációk Marxtól és Engelstől kezdve a szocialista aktivisták körében a legkifejezettebbek. Sőt, az erőteljes és tartós szocialista tevékenységhez nélkülözhetetlenek is. A szocialista elmélet (Engels többször világosan a szocialista terminust használta) és az emancipálódásra való végső elszántság nélkül a szocialista társadalom megteremtése, úgy látszik, elképzelhetetlen.

Habár ezek a motivációk és serkentések nélkülözhetetlenek, nem bizonyulnak elegendőnek a szocializmus győzelméhez. A szocializmus győzelme a társadalom osztályokra való tagolódásának megszüntetésére irányuló projektummal összhangban az anyagi érdekeltségű társadalmi erők fennállását igényli, s ugyanezen anyagi érdekek érvényesítése jegyében az osztályok megszüntetésére kifejtett társadalmi akcióját követeli meg. Ez az irányvétel csak egy valóságos osztály valóságos mozgalmából eredhet, amely valóban le tudja győzni a burzsoá rendszereket, illetve a burzsoá rendszermaradványok által az osztály nélküli társadalom megteremtése felé vezető úton állított akadályokat. A fő akadályt, de semmi esetre sem az egyetlen, a termelőeszközök feletti magántulajdon képezi.

A régi szocialista projektum ilyenfajta materialista meghatározása – amely éppen olyan régi keletű, mint amilyen ősi a társadalomnak az emberiség által végérvényesen és visszavonhatatlanul sohasem elfogadott osztálytagolódása, amely ellen (a küzdelem viszonylagos sikereire vagy sikertelenségeire való tekintet nélkül) évszázadok folyamán szüntelenül lázadt – alkotja Marx fő hozzájárulását a szocialista ügryhöz, a termelők s általában az emberiség felszabadításáért vívott harchoz. Ez tette lehetővé a marxizmust jóval megelőző célszerű és tudatosan vállalt szerveződésének és a szocialista projektumnak a fokozatos egyesítését, amely csúcspontját századunk első negyedében, az 1905-1932. évi időszakban érte el. Ettől kezdve lappangó, vagyis nyíltan még nem jelentkező válságban van. Ez a válság – a történelmi kudarcok látszataként – néha robbanékonyabb, néha pedig katasztrofális méreteket ölt (Hitler, Sztálin). Felvetődik a kérdés: vajon ez konjunkturális válság, vagyis az osztály valóságos mozgalma által leküzdhető, történelmileg múlandó válság-e, vagy pedig szerkezetbeli, történelmileg visszavonhatatlan válság?

Politikai és stratégiai szempontból ez a következő kérdéssel fejezhető ki: vajon előttünk vagy mögöttünk vannak-e a 19. század második felében lezajlott osztályharcnak, a Marx és Engels történelmi elemzése alapján felvázolt proletárforradalomnak a csúcspontjai?

A problémakör lényege a következő kérdésekkel fejezhető ki:

(1) Rendelkezik-e a proletariátus az iparosítás meghatározott szintjét meghaladó kapitalista társadalmon belül a burzsoázia elleni győztes harchoz nélkülözhetetlen gazdasági-társadalmi-pszichológiai és erkölcsi eszközökkel, amelyek egyidejűleg olyan helyzetet teremthetnek számára, amelyben minimális kilátással is megkezdheti az osztály nélküli társadalom kiépítését?

(2) Megmaradnak-e ezek az eszközök akkor is, amikor a kapitalizmus túljut a világviszonylatban elért csúcspontján, s amikor a rendszer válsága bekövetkezik? Vagy pedig a kapitalista „civilizáció” fokozatos bomlásának és megszűnésének eredményeként ezek az eszközök is megsemmisülnek?

(3) Nem találjuk-e szembe magunkat egy rendhagyó történelmi ellentmondással, mely szerint a proletariátus gazdasági (anyagi) szempontból rég képes ugyan a világot a szocializmus felé irányítani, de az arra vezető úton álló társadalmi, pszichológiai és erkölcsi akadályok, vagyis szubjektív akadályok napról napra fokozottabb mértékben egyre inkább legyőzhetetlenek? A főként politikai jellegű akadályok között a proletariátus megosztottságával kell számolnunk (a proletariátus képtelen túltenni magát a professzionális, az üzemi, a regionális, a nemzeti, az etnikai csoportérdekek által a kapitalizmus „munkaerőpiacának” rétegződését erőteljesen serkentő sajátosságokon, amelyek néha hatalmas munkabérekülönbségekben nyilvánulhatnak meg). Ugyanakkor fennáll az „ügyvezető” tényező viszonylagos önállósága is, amely sajátos módon a proletariátus különböző rétegeinek politikai tevékenységében előállt szakadást, e rétegek eltérő tudatszintjét és szervezettségi fokát, a munkásszervezeteken belül a tisztviselői apparátus megjelenését, a tömegekhez viszonyított relatív önállóságukat (bürokratizálódásukat), ezen apparátus részéről az anyagi privilégiumok megszerzését tükrözi, s mindez azt a törekvést szolgálja, hogy ezek a privilégiumok, valamint a szervezési és politikai hatalom monopóliumán alapuló előjogok védelmének kell az osztály valóságos érdeke fülé emelkednie.

Az első kérdésre a választ legkönnyebb az empirikus adatok ismeretében megadni. A kapitalizmus nemzetközi

téren tapasztalt fejlődése az ipari forradalom időszakához kapcsolódik (amikor Marx és Engels megírta A kommunista kiáltványt), s ez elválaszthatatlan a munkásosztály erősödésétől, szervezkedésétől és az osztályharc fokozódásától: a kettő elválaszthatatlan egymástól. Marx összes jóslata közül ugyanis ez az egy a legszembeötlőbb módon, történelmileg is bevált. A múlt század negyvenes éveiben világszerte csak százezer vagy kétszázezer szakszervezetbe tömörült munkás volt, ma már számuk meghaladja a kétszázmilliót. Nincs olyan távoli sziget a Csendes-óceánon, olyan elveszett falucska az Amazonas mentén vagy Afrika trópusi őserdeiben, amelyben a tőke ne teremtett volna kikötőt, szerelőműhelyt, kereskedelmi fiókvállalatot, bankot, ahol a szervezett bérmunkások előbb vagy utóbb ne fognának össze, hogy elvitassák a nettó terméknek kapitalista kizsákmányolóik által bérekre és profitra való felosztását.

Elteltekintve a vészmadarak jóslataitól, a városi bérmunkások említett tömege (amelyhez az ún. szocialista országok munkásai is tartoznak) világviszonylatban azóta sem szűnt meg számbelileg gyarapodni. Ma ez az erő a válság idején 750 milliót tesz ki (eddig a legtöbb), s ez jóval meghaladja az 1914., az 1940. vagy az 1968. évi létszámot. (Ha a bérmunkásokhoz hozzáadjuk a mezőgazdaságban dolgozó bérmunkásokat, számuk meghaladja az 1 milliárdot.) Ez a hatalmas tömeg továbbra is növekedni fog, még hozzá a munkaképes lakosság abszolút vagy részleges számbeli gyarapodása alapján. Vannak olyan országok, mint pl. az Egyesült Államok, Svédország, vagy Nagy-Britannia amelyekben a munkások számaránya meghaladja a munkaképes lakosság 90 %-át. Ez az óriási tömeg manapság jobban felkészült – mint eddig bármikor – a termelőeszközök átvételére, továbbá arra, hogy az általa tudatosan és szabadon választott mércék és előjogok alapján igazgasson.

A „tudatosan és szabadon választott mércékről és előjogokról” szólva szeretném hangsúlyozni a szocialista forradalom és a szocialista építés azon kiváló dimenzióit, amelyek alapján ez a forradalom különbözik a történelem összes korábbi forradalmától: a szubjektív tényező kulcsszerepét, a „tudat” kialakítóját, a politikai tényezőt a szocializmus fellépésében és győzelmében. Ezért bennünket az első kérdés is részben a harmadik kérdéshez utal.

Pontosabban ez az oka annak, hogy különbséget kell tenni a szocializmus objektív, társadalmi-gazdasági és szubjektív, valamint a politikai és társadalmi előfeltételei között. Ennek kapcsán felvetődött az első kérdés újrafogalmazásának szükségessége. A szocializmus

hatalomra jutása nem a kapitalizmus elvirágzásának, ezt követő válságának és az általa kiváltott osztályarcnak az automatikus, sorsdöntő következménye. A két lehetséges megoldás közül csak az egyik lehet a végeredmény, mert a másik, mint ahogy Engels a római kor rabszolgatartó társadalmának történetéről szóló párhuzamában megjegyezte, a társadalom mindkét alapvető osztályának egyidejű széthullásával jár. Ezek szerint az első kérdés szabályos megfogalmazása a következő lenne: vajon a kapitalizmus fejlődése majd válsága teremtette-e és őrizte-e meg a proletariátus forradalmi lehetőségét, amely időszakonként (amikor a szubjektív akadályok pillanatnyilag leküzdhetők) elősegítette, hogy az osztály nélküli társadalom kiépítését mozgalmának homlokterébe helyezze?

A történelem igennel válaszolt erre a kérdésre. Válasza továbbra is pozitív. Elég ilyen értelemben visszaemlékeznünk „az osztály valóságos megmozdulásának” azon eklatáns manifesztációira, mint amilyen 1968 májusa volt Franciaországban, a „forró ősz” 1969-ben Olaszországban, az 1974-1975. évi portugál forradalom, a Szolidaritás fejlődése 1984-ben Lengyelországban, hogy a szervezett munkásmozgalom fél évszázada tartó válsága ellenére hangsúlyozhassuk a történelmi lehetőségek állandóságát (a válság nyilvánvaló, de nem gátolta meg a nemzeti győzelmek kivívását, pl. a győztes jugoszláv forradalom esetében a munkásönigazgatási irányvétel megerősödését. Ezek a győzelmek azonban az általános válság keretében részlegesek, korlátozottak és ellentmondásosak maradnak).

A második kérdésre adandó válasz még ellentmondásosabb. A mi szemléletünk szerint azonban továbbra is világos marad, hogy a válasz nem következhet valamiféle dogmatikus „hit”-ből, hanem kizárólag a tények széleskörű, alapos tanulmányozásából. Ez nagymértékben magának a proletariátusnak a meghatározásától és „forradalmi lehetőségeinek” természetétől, vagyis más szavakkal azon képességétől függ, hogy túlhaladja az adott definícióban foglalt burzsoá társadalmat.

A korszerű proletariátus „forradalmi képessége” főként a munkafolyamaton és az ebből eredő tömörítés, társadalmasítás és együttműködés valós tényein, továbbá a szervezés és együttműködés átfogó kiterjedésének az önfelszabadítási rétegekbe irányításán alapul, amely az aktív szolidaritás, az önkéntes és tudatos szolidaritás útján a szervezetten belül és azon harc keretében megy végbe, amelyet a proletariátus saját érdekeinek megvédésére fejleszt ki. Ebből ered ugyanezen

proletariátus objektív hatalma, hogy a mai világ teljes gazdasági és társadalmi mechanizmusát megbénítsa, majd ismét megindítsa saját irányítása alatt, a saját céljaira.

A fenti feltételek elemzésekor csakhamar kiderül, hogy semmit sem tesz szűkkörüen függővé a nehézipar fizikai munkásának sajátságos minőségétől (nem vonva kétségbe eközben, hogy az említett minőség kialakulásához a legkedvezőbb feltételeket nyilvánvalóan az ipari koncentráció teremti meg). Ezzel szemben a lényegi minőséget a bér munka minősége, vagyis a klasszikus marxista definíció szerint a munkaerő áruba bocsátásának gazdasági törvényszerűsége adja meg, amelynek az egyén (a proletárosztályt alkotó összes egyén) alá van rendelve.

A bér összege attól függetlenül, hogy nagy vagy kicsi, mindaddig nem fontos, amíg az újratermelés gazdasági kötelezettség (vagyis a bérek nem érik el a szintet, amelyen egy bizonyos réteg számára lehetővé tennék a takarékoságot és a termelőeszközök megvásárlását, vagy akár bizonyos tőkefelhalmozást is). Hogy a munka fizikai vagy szellemi „termelő” vagy „nem-termelő” munka-e, az érték többlet vonatkozásában szintén lényegtelen, amikor a történelmi irányvétel a tömörítés felé halad (az áruházi tisztviselők, vagy a biztosítóknak dolgozók tömegeinek szakszervezetekbe való tömörülése stb.). Ami a társadalom megbénítására való képességet illeti, az mind a villanyerőművekben, az áramszolgáltatásban vagy a bankokban dolgozó munkások, mind a nehézfémiparban vagy gépkocsi-iparban dolgozók körében egyaránt kifejezett.

Tekintet nélkül arra, hogy világviszonylatban mekkora a gyáripari (manuális) proletariátus ereje (viszonylag növekvő vagy csökkenő, aminek az oka mindmáig felfoghatatlan), az általunk meghatározott egész proletariátus hatalma a jelenlegi tartós pangás ellenére vitathatatlanul növekszik, és a depresszió által serkentett változások szolgálatában áll. Mi nem a „posztindusztriális társadalom” kezdetének vagyunk szemtanúi, hanem sokkal inkább a szolgáltatások fejlődő, különösen a mikroelektronika és informatika útján történő iparosításának és gépesítésének. Azt az elképzelést, hogy ez a munka széleskörű dekoncentrációhoz (a munkának és a tőkének a kis családi vállalkozások és üzemek gombamód történő szaporodása miatti összehangolásához) fog vezetni, valamennyi hosszú távú statisztika megbízhatóan cáfolja a „csúcscsúszakágzatokban” ez klasszikus, múlt jelenséget képvisel, szem előtt tartva a kisüzem és az egyéni

vállalkozó által megvalósított újítás és kísérlet szerepét. De eredmény biztosításának a koncentráció a velejárója. A „házi számítógép” – *home computer* –szektora mind az Egyesült Államokban, mind Angliában és Japánban éppen ezt élte meg saját kárára.

A kapitalista válság emiatt még messze van attól, hogy jelenleg előidézzé a proletariátus széthullását, (csak hangsúlyozza a munkaviszonyban levőkre és a munkanélküliekre való felosztásának kockázatát; de ez éppolyan ősrégi folyamat, mint maga a kapitalizmus, a munkásmozgalomnak pedig erre a munkahét radikális csökkentésére irányuló harccal kell válaszolnia). A proletariátus a szó valódi értelmében „antikapitalista alany”, „szocialista alany” marad. A történelem a proletariátus „új rétegeinek keretében néha megtévesztő gyorsasággal teremti újra ugyanazokat a minőségeket, amelyek őt a szocializmus rendelkezésére bocsátják', ahogyan Marx A tőke első kötetében kifejtette.

Ebből következően a valódi problémakör a harmadik kérdés köré összpontosul, és ez nem véletlen. A szocializmusnak a hatalomra kerüléshez szükséges szubjektív feltétel megteremtése a kapitalizmus megdöntése előtt és után egyaránt a legnehezebben megvalósítható feladat.

Ez az állítás nem tartalmaz semmiféle meglepetést. A proletár társadalmi forradalom az első olyan forradalom e történelemben, amely a társadalom sorsát a politikai győzelem napjáig (ha nem is sokkal ezt követően) a gazdaságilag és művelődési szempontból függő és kizsákmányolt (leigázott) osztály kezébe adja. És mivel minden megelőző társadalmi forradalom a gazdasági és az ebből eredő ideológiai hegemóniát birtokló osztálynak tette lehetővé a hatalom átvételét. Teljesen utópisztikus feltételezés, hogy a proletariátus a kapitalista társadalmon belül magához ragadhatja a gazdasági hatalmat. Még utópisztikusabb lenne feltételezni, hogy továbbra is a gazdaságilag kizsákmányolt és függő viszonyban maradván megszerezheti az ideológiai hegemóniát is.

Gazdasági és ideológiai függésének következményei általában korlátozzák a proletariátust a burzsoá társadalmon belüli életfeltételeiből eredő önszerveződésben, együttműködésben és az osztályszolidaritásban. E két irányzat összeütközése egyrészt a proletár életnek az alkalmazkodásra, a mindennapi realizmusra és a reformtörekvésekre való rutinját, másrészt pedig a nagy osztályellentétek időszakos megnyilvánulását (a tömegsztrájkok, általános sztrájkok, politikai válságok, forradalmat megelőző

válságok, forradalmi helyzetek jelenségét) veti felszínre, amikor a kapitalizmus megdőntése váratlanul, rövid távon is bekövetkezhet.

Ezen a dialektikán (amely a történelem objektív tényezőjének dialektikájából következik) alapulnak a proletár osztályharcnak a XIX. század végétől (legfeljebb a múlt század negyvenes éveitől) kezdve kialakuló jelentős ciklusai. Ezek a ciklusok világrészenként eltérőek, vagyis más-más országokban különbözőek ugyan, de egybeesnek a legfontosabb történelmi irányvételekkel.

Az első általános felemelkedés az 1848-as forradalomhoz és bukásához vezetett, amely után hosszú nyugalmi állapot következett. Később ismét folyamatos lassú emelkedés volt tapasztalható amelyet először a párizsi Kommün győzelme, majd bukása szakított meg. A második 1890-től számítható nagy általános felemelkedés legmagasabb pontját az 1917-es orosz forradalom győzelmével éri el, amelyet 1919-től 1923-ig Közép-Európában a forradalom sorozatos sikertelensége követ, s ez több értelemben meghatározta az elsőnek a sorsát. Ez a második felemelkedés stagnálásához, majd az egyre súlyosabb veszteségek sorozatához vezet (Japán, Németország, Spanyolország), amelyek a második világháborúba torkollnak, és hozzájárulnak a fasizmusnak az egész európai kontinensen a Gibraltáriszorostól Leningrád, Moszkva és Sztálingrád kapujáig való kiterjedéséhez. Ezután az ellenállási mozgalom által a forradalmi harc újbóli sikere következik, új hullám keletkezik, amely a jugoszláv és kínai forradalom győzelmével tetőzik, habár súlyos veszteséget él át Nyugat-Európában, az Egyesült Államokban és Japánban (a kapitalizmus megszilárdulása, a mccarthyizmus és a hidegháború fokozódása).

A lenyugvás ez alkalommal nem egyetemes, habár a forradalom, amely antiimperialista felszabadítási mozgalomból táplálkozik, Indokína, Kuba, Nicaragua felé terjeszkedik. Azonban ez az állóvíz-helyzet az északi féltekén legalább két évtizedig tart, és új hullámot vet fel 1968-ban, de forradalmi győzelmek nélkül, s ez a világban kialakuló erőviszonyokra is hatást gyakorol, de fájó és nehezen érthető az amerikai és szovjet proletariátus tartós passzivitása is.

A rutin és az időszakos forradalmi előrehatolás dialektikája a maga részéről „a tömegek/direkció” állapotnak, vagy pontosabban a klasszikus mozgalom „a mozgalom politikai érvényesülésének” dialektikájához vezet vissza bennünket. Annak a ténynek az elismerése, hogy a proletariátus képes áthidalni a szocializmus felé

vezető úton levő akadályokat, semmiféleképp sem csökkenti annak a felismerésnek a jelentőségét, hogy a szervezett munkásmozgalom gyakorlatának válsága (mind szociáldemokrata, mind sztálinista formája) az elmúlt ötven év alatt a történelem legszembetűnőbb tényezőinek egyikét alkotja. Ennek terhe nagy súllyal nehezedett a szocializmus világgyőzelmének lehetőségére a XX. század végén.

Ez a válság egyre inkább összeforr a szocializmus építéseként ismert gyakorlatnak azon országokban előforduló válságával, amelyek megdöntötték a kapitalizmust, pontosabban a szóban forgó országokban megjelent gazdasági, politikai, művelődési társadalmi igazgatás modelljének válságával. Ez a válság összefügg a kapitalizmusnak és a szervezett munkásmozgalomnak a tőkés országokon belüli gyakorlati válságával is, méghozzá olyan mértékben, amilyen mértékben kétséget, kételkedést és elcsüggedést okoz a kizsákmányoltak és leigázottak soraiban, nemcsak a követendő „szocialista modellek” vonatkozásában, hanem annak arányában, milyen mértékben kérdőjelezi meg a bérmunkásoknak az emancipálódásra való történelmi lehetőségét. Ezek az új akadályok csak új élet- és történelmi tapasztalatok útján hidalhatók át (habár elméletileg az ehhez való hozzájárulás a modell előkészítése idején bizonyul döntőnek). Szerencsés körülménynek tulajdonítható, hogy az „új modellek” kétséget kizáróan a „valós mozgalmából” nőnek ki, mint ahogy 1968-ban, vagy a Szolidaritással is történt. Az „új modellek” azonban mindig az önszerveződés és öngazgatás ugyanazon történelmi irányzatában merülnek fel.

Az osztály valóságos mozgalma annak ellenére, hogy továbbra is a mindennapi életben jelentkező erőket és tapasztalatokat fogja akkumulálni (gazdasági sztrájkok, választási küzdelmek, demokratikus reformokért vívott har, stb.), és továbbra is időszakosan a polgári társadalom robbanásszerű válságába fog torkolni, de lehetőséget nyújt a gyökeres változásokra, amelyekre a szocialistáknak maguknak is fel kell készülniük, egyúttal a tömegeket is felkészíteniük, rámutat az ilyen esetekben Marx és Engels által állandóan hangsúlyozott forradalmi kezdeményezés merészségére és döntő szerepére. Világviszonylatban erre nagy lehetőség van, vagyis más szóval elkerülhetetlen, legalábbis a kezdeti szakaszokban. Akik vakon hiszik, hogy a „forradalmak ciklusa” véget ért, azok a történelemtől fogják megkapni a megérdemelt cáfolatot. A XX. század befejeződik, a XXI. századnak pedig ugyanazok lesznek az ismertetőjelei, mint amelyeket a XX. század a

forradalmak és ellenforradalmak évszázadaként 1905-ben felmutatott.

A proletariátus ezzel kapcsolatban két, világviszonylatban nagy szövetségesre támaszkodhat: a „harmadik világ” túlságosan kizsákmányolt parasztságára – a munkás-paraszt szövetség volt a forradalom győzelmű ereje Jugoszláviában, Kínában, Indokínában, Kubában és Nicaraguában –, a földmunkásságra, amelyet gyakran erőteljes imperialistaellenes nemzeti felszabadítási mozgalom serkent; továbbá az új társadalmi mozgalmakra, amelyek az emberiséget veszélyeztető (nukleáris, ökológiai) katasztrófák elleni tömegláadásokból vagy a túlzott leigázottság helyzetéből (a nők felszabadítási mozgalmából) eredtek, és amelyek a szó legszorosabb értelmében a proletariátus legszélesebb rétegeit is felölelik. Ezek a mozgalmak magukban foglalják azt az óriási kapitalistaellenes lehetőséget, ami a „szocializmus vagy halál” dilemma reálisnak tűnő feltételeinek elemzéséből ered. Ezek a lehetőségek csak akkor juthatnak kifejezésre, ha a munkásmozgalomnak sikerül a kapitalistaellenes célok ügyében egyesíteni ezeket a mozgalmakat, s nem próbálja megfosztani őket önállóságuktól, nem igyekszik – alkalmazkodásuk ürügyén és céljából – a kapitalizmusra gyakorolt egyoldalú nyomás politikájának kiegészítő erőivé lefokozni őket.

A szocializmus győzelme nem fog valamiféle világháború közvetítésével (ami merő képtelenség), sem pedig a „szocialista tábornak” a „kapitalista tábor” feletti szembeötlő gazdasági fölény eredményeként (ami nehezen elképzelhető lehetőség a közeljövőben) bekövetkezni. A szocializmus olyan módon fog győzedelmeskedni, ahogyan Marx és Engels megjövendölte: a világ vezető országaiban élő bér munkások emancipálódása, a politikai hatalom megszerzésére irányuló „valóságos mozgalommá” való átlényegülése révén, amely egybeesik a termelőeszközöknek a társult termelő részéről a politikai pluralizmus és a demokratikusan tervezett öngazgatás rendszerében való átvételével. Ezt az átlényegülést a burzsoá társadalom által előidézett számos gazdasági, társadalmi és politikai válság is serkenti. Kifejezésre jut az úgynevezett szocialista országokban élő termelők emancipálódásáért folytatott mozgalom felvirágzásában (a társadalmi termelés tervezését és felosztását a dolgozók ellenőrzik és irányítják), a tényleges munkásonigazgatás és a politikai pluralizmus irányába való haladásában, vagyis a demokratikus politikai hatalomnak a termelők tömegei által történő gyakorlásában, mert e munkástömegek nélkül a

munkásönigazgatás lényegében tartalmát vesztené.

Röviden, a szocializmus lehetőségei továbbra is fennállnak. A tét óriási. A nehézségeket nem kell lebecsülni. Nagyobb mértékben, mint eddig bármikor, életünket az összes kizsákmányolt és leigázott felszabadításának, az osztály és az állami kényszer nélküli társadalom megteremtésének kell szentelnünk, mert az emberiséghez ez az egyedüli méltó, nagy célkitűzés.

Fordította: Bányai Lajos

Jegyzetek:

1. Francis Blanchard, a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet vezérigazgatója a jelen helyzetet a következőképpen foglalta össze: „Az iskolákat befejező fiatalok tízmilliói rosszul vannak felkészítve, és nem részesültek megfelelő szakképesítésben ahhoz, hogy biztosíthassák maguknak a munka világába való bejutást.” (International Herald Tribune, 1985. II. 6.)
2. Ma már tudjuk: amikor 1945-ben ledobták az első atombombát, a tudósok nem ismerték a sugárzás tartós következményeit. A Reagan-kormányzat „csillagháborús” projektum megvalósításának gondolatával játszik, a tudósok azonban még sok mindent nem tudnak a világűri nukleáris robbantások lehetséges következményeiről.
3. Különbséget kell tenni a természet feletti győzelem és a természetet megsemmisítő felhasználás között (Marx és Engels németül ezt a Raubban szóval fejezte ki). Az utóbbi a kapitalizmusra jellemző, amely nem ismeri fel (vagy szándékosan szemet huny) a gyökeres környezetváltoztatás tartós következményei felett.
4. A XIX. század végén a belsőégésű motornak szentelt megkülönböztetett figyelem a műszakilag lehetséges változatok közül csak egynek tette lehetővé a hatalmas gépkocsiipar beindítását. Ez szorosan összefügg azzal a jelentős szereppel, amelyet a Deterding és Rockefeller (kőolajipari) csoportosulások a brit és amerikai tőke kereteiben kiharcoltak maguknak, és ebből adódó befolyásukkal, melyet a vezető imperialista országokra gyakoroltak.
5. Az elmúlt negyedszázad folyamán a mezőgazdasági termelés gyorsabb ütemben fejlődött a világ lakosságának számbeli gyarapodásánál. Az újonnan feltárt természetes energiatartalékok (ideértve a kőolajat is) fokozottabb mértékben növekedtek az energiafogyasztásnál. Az évi növekedési arány – mindkét esetben – megközelítően egy a kettőhöz.

6. A „valóságos proletariátus emancipálódásának valóságos mozgalmát” Marx és Engels vázolta fel. A „reálszocializmus” vázlata ezekből teljes mértékben kimaradt.

A másik koncepció redukciós („szocializmus”, a magántulajdon megszüntetése) és dogmatikms-idealisztikus szempontból feltételezi, hogy az „emancipáció” (a kizsákmányolás megszüntetése) „definitíve” elérhető, attól függetlenül, hogy maguk a termelők milyenek ismerik saját helyzetüket, valamint függetlenül reagálásuktól (Magyarország, Csehszlovákia, Kína, Lengyelország). Eszerint lényegében apologetikus koncepcióvá válik, amely a valóságos osztály valóságos emancipálódási mozgalmával, a tényekkel szegül szembe. Ez az ellenszegülés nem véletlen. Marx és Engels szerint a szocializmus a munkásosztály önemancipálódása nélkül elképzelhetetlen. A munkásosztály pedig nem 'emancipálódhat' anélkül, hogy ezt ne venné észre és ne érezné meg, mint ahogyan ez monsieur Jourdainnak Moliére egyik vígjátékában sikerült.

Szerkesztő: Tasy Zsigmond

Felelős kiadó: Szalai Zoltán